

Boeken

Mirjam Noorduijn

Toorn, W. van (2015)
Emanuel Querido, 1871-1943: een leven met boeken.
 Amsterdam: Em. Querido.
 Prijs: € 24,50

Wie was Emanuel Querido? Wie was die man die honderd jaar geleden de sprong waagde zijn eigen uitgeverij te beginnen, nadat hij als winkelmanager van de eerste boekhandel van De Bijenkorf op staande voet ontslagen was, 45 jaar oud? Wat dreef deze autodidact die in 1871 als tweede zoon van een arme Amsterdamse diamantslijper van Portugees-joodse afkomst het daglicht zag, en als uitgever werd geprezen om zijn aandacht voor vormgeving en het uitbrengen van de goedkope Salamander-pockets, omdat hij het zijn plicht achtte 'boeken te brengen onder het bereik van allen'?

Beperkte bronnen

Die vragen, voortkomend uit de oprechte wens 'deze bijzondere man te leren kennen', vormden voor schrijver/dichter Willem van Toorn het belangrijkste vertrekpunt voor het 'proberen' te schrijven van de biografie van Emanuel Querido. Van Toorns voorzichtige formulering is opvallend, maar begrijpelijk. Het aantal bronnen waarover hij kon beschikken is nogal beperkt. Querido's enige zoon Arie (1901-1983) schreef een levensschets van zijn vader, twaalf jaar nadat zijn ouders in 1943 vermoord waren in het nazi-Duitse

vernietigingskamp Sobibor. Daarnaast kon Van Toorn putten uit de memoires van de naar Nederland uitgeweken Duitse uitgever Fritz Landshoff (1901-1988), met wie Querido in 1933 – zeer gedurfd – de exiluitgeverij Querido Verlag oprichtte, om voor Hitler gevluchte schrijvers als Klaus Mann, Joseph Roth en Ernst Toller een podium te bieden. Behalve nog enkele pamfletten en brieven en het pakketje oorloggerelateerde persoonlijke documenten dat in 2013 op het kantoor van Wouter van Oorschot onverwachts opdook (zijn vader Geert kwam in 1938 bij Querido in dienst), was dat zo ongeveer het materiaal waaruit Van Toorn Querido's levensverhaal moest zien te destilleren.

Geen eenvoudige opdracht. Zeker niet omdat Emanuel Querido ook nog eens een zeer gecompliceerd man was. Zoon Arie beschrijft hem in bovengenoemde levensschets als 'een dikwijls onbegrepen en heel moeilijk mens voor zijn omgeving'.

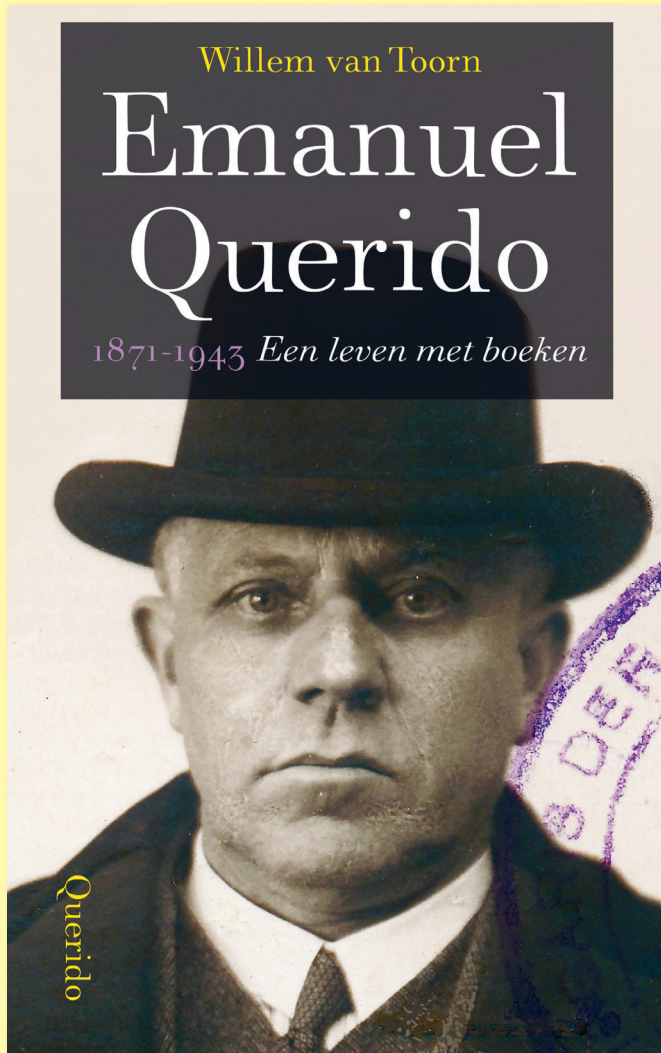
Gedreven door geldingsdrang

Het is bijzonder dat het Van Toorn ondanks deze beperkingen toch is gelukt een, vermoedelijk, behoorlijk levensgetrouw beeld van Querido te schetsen, als uitgever en vooral als mens. Daarvoor is hij veel dank verschuldigd aan kleindochter Lotte Hellinga-Querido. Met haar voerde Van Toorn verhelderende gesprekken, waardoor hij naar eigen zeggen, 'dichter bij haar grootvader kwam, dan enig document had kunnen doen'. Bovendien verschafte ze hem de 72 pagina's tellende bijlage die Querido

bij zijn autobiografische romanreeks *Het geslacht der Santeljano's* (1918-1928) had geschreven. Deze 'wie is wie en wat is wat', besloot Van Toorn, rechtvaardigde het lezen van *De Santeljano's* als sleutelroman: Emanuels persoonlijke verhaal over zijn jeugd in het bekrompen Amsterdams-joodse arbeidersmilieu waartegen hij zich samen met zijn jongere broer Israël afzette en waaraan de broers konden ontsnappen dankzij hun opvoeding met boeken en cultuur en de opkomst van de linkse arbeidersbeweging.

Behalve Querido's succesvolle klim op de sociale ladder van leerling-diamantbewerker tot bekende uitgever, vormt de door wederzijdse jaloezie tot haat uitgegroeide relatie tussen Emanuel en Israël het belangrijkste thema in *De Santeljano's*. Interessant is dat Van Toorn de verstoorde relatie grotendeels wijt aan Emanuels geldingsdrang. Het succes dat Israël genoot als de geslaagde schrijver die Emanuel zelf had willen zijn en Israëls vooraanstaande kennissenkring waartoe onder meer Troelstra en Wibaut behoorden, maakte Emanuel ronduit afgunstig. Het vormde zijn karakter en tekende zijn vriendschappen en (liefdes) relaties. Dat hij zelfs gebrouilleerd raakte met Alice van Nahuys (1894-1967), jarenlang zijn voor het bedrijf o zo belangrijke en koersbepalende mede-uitgever met wie hij een buiten-echtelijke relatie onderhield, is veelzeggend. Tegelijkertijd, suggereert Van Toorn, diende Emanuels hang naar aanzien als drijfveer van zijn uitgeverij.

Dat Querido daarin zo succesvol was had alles te maken met zijn kunst slim ondernemerschap en een neus voor literaire kwaliteit te combineren. Door zijn eerlijke omgang met schrijvers – hartelijk, maar kritisch op hun werk als dat nodig was – wist hij zowel bestsellerauteurs (A.M. de Jong en A. den Doolaard) als literaire grootheden (Hendrik Marsman en Marinus Nijhoff) aan zich te binden. Zo groeide het bedrijf uit tot een florerende uitgeverij die zich blijvend onderscheidde door zijn

aandacht voor boekverzorging en een gevarieerd aanbod, waarin naast de goedverkopende vertellers en poëzie, socialistische non-fictie een belangrijke plaats innam.

Zodoende bracht de uitgeverij Querido alsnog een leven vol boeken en de zo vurig gewenste zegetocht in de literaire wereld. Het is ronduit cynisch te beseffen dat Querido's grootste verdienste – het oprichten van de exilpoot Querido Verlag in 1933 voor uit nazi-Duitsland gevluchte auteurs – indirect te danken is aan hetzelfde schrikbewind dat hem uiteindelijk wreed van het leven beroofde.

Het alternatief?

Natuurlijk is het een hachelijke onderneming voor een biograaf een levensverhaal te filteren uit een romancyclus

en de jeugdhervormingen van een in 1932 geboren vrouw. Van Toorn ontkomt er dan ook niet aan enkele 'witte plekken op de kaart' geheel naar eigen inzicht in te kleuren. Dat is natuurlijk discutabel: hoeveel vrijheid mag de biograaf zich veroorloven? Maar wat was Van Toorns alternatief? Een feitenrelaas zonder verband tussen leven en werk is op voorhand al een mislukte biografie. Van Toorns visie op een van Nederlands bekendste uitgevers is in ieder geval voldoende informatief en fascinerend om je een idee te geven wie Emanuel Querido was.

Cas Smithuijsen

Adams, Th. (2015)

Kunst: wordt een mens daar beter van?

Amsterdam: Van Gennep.

Prijs: € 9,90

Rond 1980 begon Thijs Adams een ambtelijke loopbaan bij het Haagse departement van Cultuur, waar hij ongeveer een kwarteeuw werkzaam bleef. Daar werd hij geconfronteerd met de gevolgen van de democratisering van de cultuurpolitiek. Onder politici nam het besef toe dat hun kiezers bij de afweging van hun belangen kunst niet op de hoogste plaats zetten. Op de forse bezuinigingsvoorstellen op de podiumkunsten en productiefondsen, zoals die vijf jaar geleden door een meerderheid van de Tweede Kamer werden aanvaard, volgde dan ook geen volksoproer. Onder de betrokkenen laaide het debat over het maatschappelijke belang van kunst wel weer op. Adams, inmiddels niet meer werkzaam bij het departement, mengde zich in dat debat met een reeks opstellen, waarvan dit boekje het vierde deel is.

De waarde van *De Nachtwacht*

Het bewuste cultuurdebat loopt overigens al zo lang als er sprake is van collectieve zorg voor kunst. De deelnemers putten zich telkens opnieuw uit in het vinden van argumenten waarom de hulpbehoevende kunst (overheids)steun zou verdienen. Het meest vooruit- →

geschoven argument is dat mensen zich bij het zien van een schilderij of het horen van een muzieknummer beter voelen. Als dat werkelijk zo was, dan zou dat een enorme opluchting voor de minister van OCW zijn, zo begint Adams zijn opstel. Hij voegt dit argument in de meeromvattende carrousel aan argumenten waarmee *insiders* de *outsiders* proberen te overtuigen dat kunst moet. De op dit vlak nog steeds uitstekende publicatie *Gifts of the muse* bracht in 2004 al een compleet en samenhangend overzicht van de argumenten die in de westerse kunstwereld worden ingezet ten gunste van de kunsten (McCarthy et al. 2004).

Die argumenten verwijzen naar intrinsieke waarden en instrumentele waarden van kunst. Instrumentele waarden zijn bijvoorbeeld de werkgelegenheid die rondom artistieke en culturele activiteit ontstaat; of waarden die kunst inbrengt bij de productie van consumenten-goederen in de creatieve industrie. Intrinsieke waarden gaan over waarden die kunst wordt geacht zélf te bezitten. Die zijn moeilijker te duiden. Puur materieel gesproken is de waarde van *De Nachtwacht* niet meer dan zo'n honderd euro aan hout, linnen en verf, zoals Paul De Grauwe in *De Nachtwacht in het donker* beargumenteerde (De Grauwe 1990). Het gaat erom welke waarde mensen boven op die honderd euro aan dat kunstwerk willen toekennen, en hoevéél van die waarde. Fluctuaties hierin hebben voor een groot gedeelte te maken met individuele voorkeuren, maar kunnen ook voorspeld worden vanuit de posities die de (potentiële) beschouwers in een samenleving innemen. Bovendien kan in de loop van de geschiedenis sprake zijn van trends in waardestijging of -daling, al naar gelang er collectieve toe- of afschrijvingen zijn te registreren. Vincent van Gogh was niet altijd de gevierde kunstenaar die hij nu is. Hij stierf berooid en kreeg pas geleidelijk, en via onnavolgbare wegen, de sterrenstatus die hij nu geniet (zie Heinich 1996).

Het 'betere zelf'

Thijs Adams kijkt vooral naar de mogelijke effecten van kunst op mensen. Je zou dat in eerste instantie kunnen aflezen aan de reacties die mensen op kunst tonen. Maar geëmotioneerde, vreugdevolle of afkeurende reacties zijn vluchtig en individugebonden. En daarmee niet automatisch een indicatie voor de these dat mensen structureel beter worden van kunst. Adams ondervangt dat probleem door het instrument van herhaling aan te bevelen. Een langduriger confrontatie met (dezelfde) kunst zou moeten leiden tot een duurzamere relatie. Mensen zouden die kunst dan bewust opzoeken om in een betere stemming te komen of te blijven.

Maar wat is nu eigenlijk dat 'betere'? Adams probeert dat te achterhalen door kunst te vergelijken met wetenschap en religie. Kunst onderscheidt zich van religie en wetenschap omdat zij haar betekenis primair ontleent aan de alternatieve werkelijkheden die zij in het spel brengt. Daarmee geeft zij mensen individueel de mogelijkheid tot bespiegelen, afstand nemen en het verwerven van zelfkennis.

Adams' *Weltanschauung* wordt geleidelijk somberder. We leven in een wereld die gekenmerkt wordt door conflicten, religieuze tegenstellingen en afnemend normbesef, zo stelt hij vast. Om binnen deze wankel context toch tot een soort slotsom te komen suggereert Adams het klassieke canonrepertoire in te zetten bij het actuele beschavings-defensief (voorheen beschavings-offensief). Van Bachs *Matthäus Passion* en Rembrandts *Nachtwacht* verwacht Adams dat ze vriend en vijand stimuleren te zoeken naar het 'betere zelf'. Maar dat lukt uiteraard alleen als dat tijdig gebeurt, van jongs af aan, al in de schoolklas. Tussen neus en lippen door kondigt hij daarmee alvast een nieuw essay aan, over kunsteducatie. •

Literatuur

- De Grauwe, P. (1990) *De Nachtwacht in het donker: over kunst en economie*. Tielt: Lannoo.
- Heinich, N. (1996) *The glory of Van Gogh: an anthropology of admiration*. Princeton (etc.): Princeton University Press.
- McCarthy, K.F. (et al.) (2004) *Gifts of the muse: reframing the debate about the benefits of the arts*. Santa Monica [CA]: RAND. (www.rand.org/pubs/monographs/MG218.html)